

Haim Goren, *Dead Sea Level: Science, Exploration and Imperial Interests in the Near East* (Tauris Historical Geography Series, 6), London: I.B. Tauris, 2011, xxiii + 360 pp.

הילה טל מפלס ים המלח: מדע, תגליות ואינטרסים אימפריאליים

ים המלח המתייבש והקטוע, שאיבד את ה'לשון', נמצא כיום על שולחן הדיונים – מדענים, ובהם גאולוגים ואקולוגים, וכן אנשי תיירות, תעשייה, מדיניות וכלכלה מנסים למצוא פתרון לכמה בעיות הקשורות בו, ובעיקר למימיו ההולכים וכלים. עם זאת לא מכבר היה ים המלח מועמד לתואר אחד משבעת פלאי עולם מטעם אונסק"ו.

אחת התקופות החשובות בהיסטוריה של ים המלח הייתה במאה התשע-עשרה, כשהחלו אנשי מדע מארצות אירופה לחקור ולגלות את צפונותיו. מאז היה ים המלח משאת נפש של חוקרים אירופים, והגילויים הקשורים בו היו מן המסעירים שבגילויים הגאוגרפיים בעת החדשה. הספר המחקרי שלפנינו עוסק בים המלח ובסביבתו בתקופה מיוחדת זו.

הספר הוא מתחום הגאוגרפיה ההיסטורית, והוא בנוי בפרדיגמה-תבנית המיוחדת לתחום זה, והכוללת שלושה מרכיבים: נושא המחקר, המרחב הגאוגרפי שעליו הוא מתפרש והתקופה הכרונולוגית שבה הוא עוסק. נושא הספר הוא מפלס ים המלח. המרחב הגאוגרפי מתחלק לשניים: האזור הקרוב – ים המלח, שקע הירדן וארץ-ישראל, והאזור הרחב יותר – המזרח הקרוב. התקופה הכרונולוגית היא השנים 1830-1850. בתקופה זו הייתה במרחב הנדון פעילות רבה

היא גובה המפלס שלו בהתאם למדידות שונות; הרובד המרחבי הגאופוליטי עוסק באינטרסים של הכוחות הגאופוליטיים במזרח הקרוב, ובמיוחד בפעילות של בריטניה ושותפיה; והרובד האישי חושף את התפקיד שמילאו החוקרים שבאו לחקור תופעות ואתרים מיוחדים באזור, ומתמקד לדוגמה בחוקרים האירים – הם באו למקום הנכון בזמן הנכון, גילו תגליות חשובות, היו עדים להתרחבות האימפריאליזם, וידעו כגאוגרפים להעריך את התופעות החדשות שגילו.

בתקופה הנחקרת הייתה לאינטרסים האימפריאליים הבריטיים במזרח הקרוב השפעה רבה על האירועים במרחב זה. אינטרסים אלה התמקדו בהקשר הנדון בשיפור הדרך להודו ובחסימת התפשטות רוסית דרומה. הדרך להודו עברה מאז המאה השש-עשרה במסלול ארוך ולא בטוח, סביב יבשת אפריקה וכף התקווה הטובה, ובריטניה חיפשה מסלול קצר, נוח, בטוח וזול יותר אל 'היהלום שבכתר', החשובה שבמושבות האימפריה הקולוניאלית שלה. בר בכד חששה בריטניה שרוסיה שואפת לפלס לה דרך להודו או למצרים, וחשש זה התחזק בגלל השותפות העות'מאנית-המצרית שנרקמה בשנת 1832 ושוב וביתר שאת בשנים 1840-1841, בתקופתו של מחמד עלי, שליט מצרים, שפעל גם בשטחה של ארץ-ישראל בהעבירו אליה אוכלוסייה מצרית. החרדה הבריטית הובילה למעורבות גדלה והולכת באזור ברמה הדיפלומטית והמדעית, ומעורבות זו הניעה דינמיקה מרחבית ויצרה תגובת שרשרת של כוחות אירופיים אחרים שהתחרו בבריטים, ושחפצו אף הם במעורבות באזור, במיוחד צרפת ורוסיה.

במאה התשע-עשרה החלה תקופת הגילוי מחדש של ארץ-ישראל, ארץ הקודש, ועמק הירדן וים המלח היו אז בכחינת ארץ בלתי נודעת (terra incognita) עתירת סודות בלתי מופענחים.

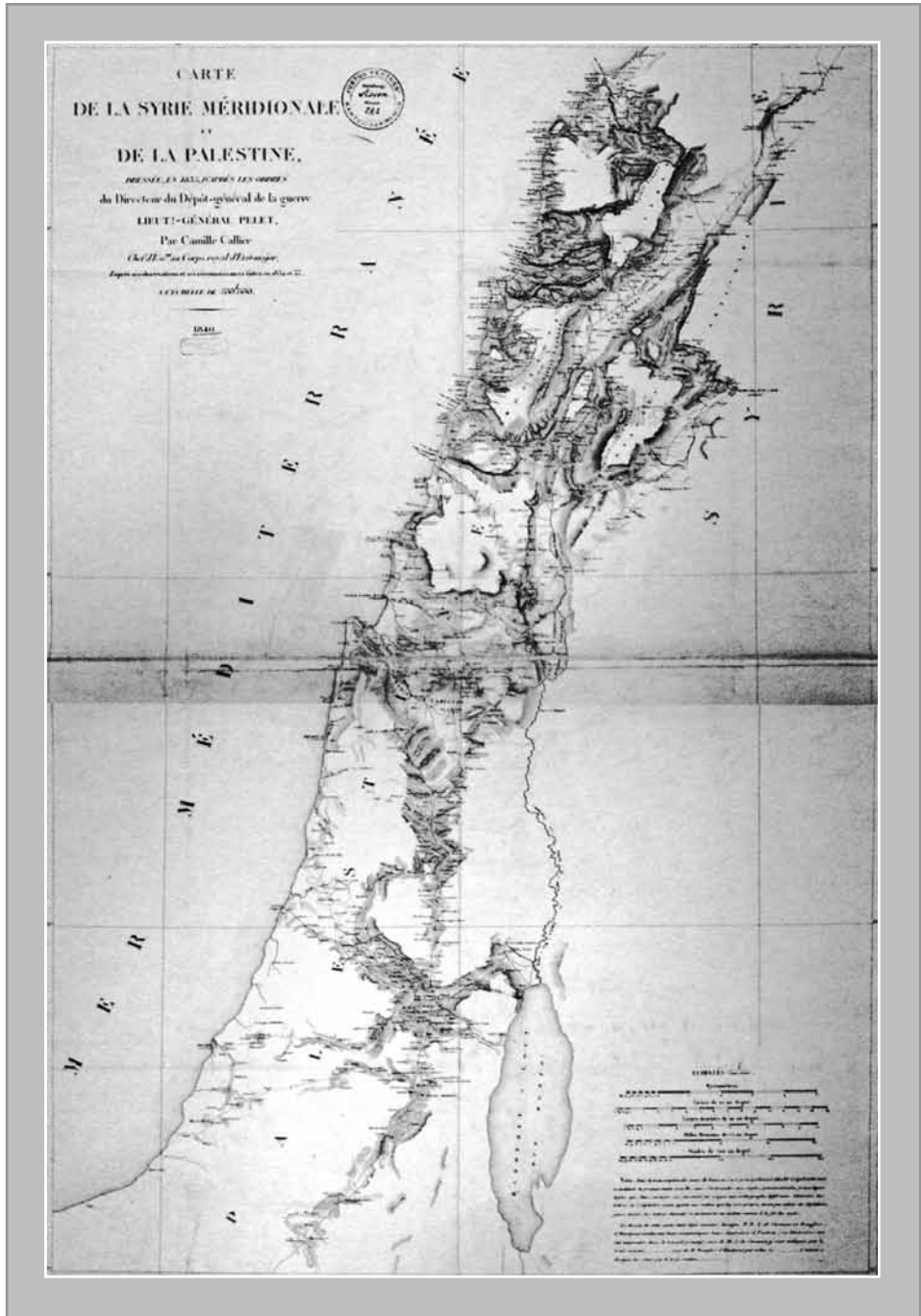
ביזמת גורמי חוץ: המעצמות האירופיות, ובמיוחד בריטניה, פעלו באזור, מונעות על ידי אינטרסים אימפריאליים, דתיים, מדעיים וכלכליים.

שמו של הספר, בניסוחו הענייני והברור, ללא יומרות פיוטיות, מעיד על מורכבותו. סביב נושאו המרכזי, מפלס ים המלח, המחקר עוסק במדע, בתגליות ובאינטרסים אימפריאליים במזרח הקרוב. תוכן הספר נאמן לנאמר בכותרתו, ומבחינה זו אין הוא מפתיע, אך יש הפתעה גדולה בממצאיו.

בספר שני פרקים. הפרק הראשון נסב על הפעילות ההיסטורית והגאופוליטית של בריטניה ומדינות אירופיות אחרות במזרח הקרוב בתקופה הנחקרת. הוא סוקר את פעילותם של הסוכנים הצבאיים האירופים בשנות השלושים המוקדמות ואת קורותיה של המשלחת לחקר נהר הפרת. מסעה של משלחת זו היה פרי יזמה צבאית ומדעית שנבעה מהאינטרסים הבריטיים בסוריה ובארץ-ישראל.

הפרק השני עניינו ים המלח ושקע הירדן בתחום המיתי והמחקרי. הוא מתאר את המסתורין שנוצר סביב ים המלח בעקבות הסיפורים התנכ"יים, את התגליות המדעיות של המגלים הראשונים, את 'המרדף אחרי המפלס' ואת המדידות הברומטריות הראשונות, ולבסוף דן בשאלה את מי יש להכתיר בתואר המגלה הראשון של התגליות החשובות. גולת הכותרת של המחקר המתואר בפרק זה הייתה התגלית שמפלס ים המלח נמוך ממפלס הים התיכון. לימים התברר שזהו המקום הנמוך ביותר על פני כדור הארץ. סביב תגלית זו נרקמים פרקי המשנה של הספר, העוסקים במעגלים קרובים ורחוקים ובנושאים מתחומים שונים הנקשרים לתגלית זו.

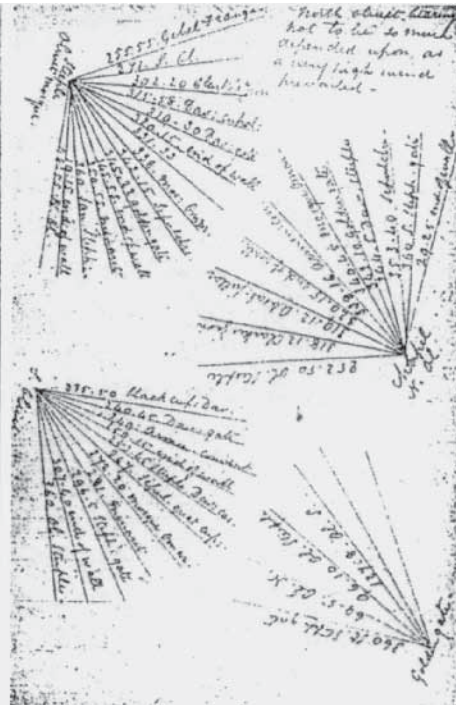
בריון בספר אפשר להבחין בשלושה רבדים: הרובד המדעי הטהור עניינו הטופוגרפיה של שקע הירדן ובמרכזו ים המלח, והשאלה העיקרית

מפת סוריה וארץ-ישראל של קאמי קאלייה (1840)

...at 11 o'clock a great fire
 came home and had a long
 fight from Miss Sumner and
 which she went on talking
 incoherently about herself and
 wishing that herself for an
 hour said the thought. I
 was beginning to be tired of
 her a decided truth which
 I humbly denied - *Christina*
Sumner to her father *26th*

Went to the American
 Convention to take some bearings
 Had a long talk with one
 of the men who gave me
 office - took the following
 from the register of convention -

עמוד מ'יומן
 ים המלח'
 של הנרי מור
 ויליאם ג' ביק

מור (Moore) והאנגלי ויליאם ג' ביק (Beek), הם שגילו עובדה זו, וכתבו על כך ביומן המסעות והמחקר שלהם, 'יומן ים המלח'. זהו יומן בכתב-יד ובו 134 עמודים, הכוללים לצד הכתוב תרשימים ושרטוטים רבים, והוא מסמך יוצא דופן במקוריותו ובממצאיו. מאז תגליתם של מור וביק, שידיעה עליה פורסמה לראשונה באותה שנה בכתב-העת של 'האגודה הגאוגרפית המלכותית' בלונדון, החלה תקופה של אחת-עשרה שנות מחקר בין-לאומי שמטרתו הייתה לקבוע את גובה המפלס המדויק וכן את גובהם של אזורים אחרים שבשקע הירדן.

סביב הרפתקה מדעית מלהיבה ומושכת זו עוסק הספר בסוגיות כמו מקומה של הראליה הגאוגרפית במזרח הקרוב והדרך לפרס ולחצי האי ערב עד הודו. התפתחות הקולוניאליזם במאה התשע-עשרה יצרה עובדות גאוגרפיות

היה זה שטח ריק שטרם מופה במפת העולם, ועד שנות השלושים של אותה מאה נסמכו המחקרים הגאוגרפיים והכרטוגרפיים של האזור על מדירות מעטות מאוד בשטח ועל מעט פרטים גאוגרפיים מדידים. בשנים 1840-1842 עסקו קציני צבא בריטים בהיכרות, לימוד וחקר של חלקי הארץ השונים. שקע הירדן היה אחד האזורים הנחקרים ביותר, ורוב תשומת הלב ניתנה לים המלח, שעורר עניין גאוגרפי, שהיה נעוץ באירועי סדום ועמורה שסופר עליהם בתנ"ך. כחקר ים המלח וחופיו השתלבו סממנים של מסתורין ודרמה, והמחקר היה על גבול העבודה הבלשית, המעוררת סקרנות ומוטיווציה, והמושכת בממצאיה הייחודיים.

העניין המדעי בחקר ים המלח גבר לאחר שבשנת 1837 התגלה שמפלסו נמוך מזה של הים התיכון. שני נוסעים-חוקרים, האירי ג'ורג' הנרי

עוסק הספר, השנים 1830-1850, בכותרתו היה מקל על הקורא לזהות שלפניו מחקר בתחום הגאוגרפיה ההיסטורית.

זהו ספר על כוחות, אינטרסים, פוליטיקה בין-לאומית, השפעה, שאפתנות, כלכלה ומסחר, אבל יותר מכך זהו ספר על סקרנות מדעית ועל גיבורים שעשו היסטוריה, והוא מציב יד זיכרון לחוקרים יחידים סגולה בעלי רצון עז לחקור ולפענח את היקום.

יש בספר חידושים, ובהם ציטטות רבות ממקורות ראשוניים, שחלקם נדירים וקשים להשגה. הספר משופע באיורים, ציורים, תצלומים, תרשימים ומפות של מקומות ואישים מהמאה התשע-עשרה, ואלה מסבירים, מעשירים ומגוונים את הכתוב, וחלקם אינם מוכרים בספרות הכללית בנושא. גם עטיפת הספר עשויה בצורה נאה ומושכת את העין – תמונתו של אחד החוקרים הראשונים בלבוש ובאביזרים של בני מעמדו ותקופתו, על רקע נוף ים המלח, היא בבחינת תמונה השווה אלף מילים, ומאיירת יפה את נושא הספר.

חשיבותו של הספר בריכוז רוב המחקרים בנושא מפלס ים המלח בכפיפה אחת, ויותר מכך, בהצגת תמונה רחבה של החוקרים הראשונים שגילו מחדש את שקע הירדן וים המלח, ושחשפו בו תגליות מדעיות מרתקות, וכל זאת על רקע של מדיניות אזורית וגלובלית. בכך הספר הוא מקורי וחדשני ותורם תרומה חשובה לחקר ים המלח.

הספר יצא לאור באנגלית, וחשוב מאוד שיצא לאור גם בעברית, הן לכבוד הנושא הארץ-ישראלי כל כך והן כדי להרחיב את קהל הקוראים מקרב המתעניינים הרבים בנושא במדינת ישראל. ספר זה מצטרף לספריית המחקר על ים המלח והאזור, ספרייה ההולכת וגדלה בארץ ובעולם, בעוד ים המלח אינו מפסיק להשתנות, להפתיע ולהעסיק חוקרים בתחומים רבים, ישנים וחדשים.

שהובילו את בריטניה וכוחות אחרים באירופה למעורבות בשלושה אזורים חשובים מבחינה היסטורית, תרבותית ודתית: מסופוטמיה, מצרים וארץ הקודש. כך השתלבו בפעילות המדינית קשרים גאודתיים, גאומסורתיים וגאותרבותיים. חקר הירדן וים המלח שגשג בתקופה – הקצרה יחסית – שחלו בה שינויים בגישה של הכוחות האירופיים למזרח הקרוב, כששאפו לממש בו אינטרסים פוליטיים, צבאיים וגם כלכליים. הם באו לאזור כדי להשפיע מבחינה מדינית ולרכוש עושר כלכלי, והיו מעוניינים במיוחד לבנות ולהרחיב את האימפריות הקולוניאליות שלהם ולחזקן. גילוי תכונותיו המיוחדות של ים המלח, כחלק מחקר שקע הירדן, נקשר למיזמים אחרים שנבעו מהאינטרסים של הכוחות האירופיים במזרח הקרוב בהיותו מרכז מערך הכוחות הגאוגרפיים הגלובליים.

הספר מגיע לשיאו לאחר כשני שלישים, בתארו את הגילוי המפתיע שמפלס ים המלח נמוך בכ-400 מ' ממפלס הים התיכון והאוקיינוסים. בשליש האחרון הספר עוסק בהרחבה בתגלית זו ובנושאים הקשורים בה. הספר אינו אחיד וכולל נושאים שבמבט ראשון לא תמיד נראה קשר ביניהם, ולכאורה אפשר היה לחלקו לשניים, ספר על פוליטיקה וספר על מדע. אך כגאוגרף היסטורי יפה עשה המחבר שמיקד את ספרו במוקד אחד, מוקד גאוגרפי, והרחיב את היריעה סביבו בנושאים הרלוונטיים, בשטח הגאוגרפי ובתקופה הכרונולוגית. סביב 'מפלס ים המלח' בנה המחבר פסיפס הדוק של מחקר וידע בנושאים רבים, קטנים וגדולים, משורת תחומים: היסטוריה, מדיניות, גאוגרפיה, מסעות ותגליות, כרטוגרפיה, מיפוי ומדידות, מיתולוגיה, דרמה ואמונה דתית. ראוי לציין את הצלחתו של המחבר לשלב את כל אלה לרקמה אחת. נדמה שציון התקופה שבה